

Andreas Späth: Determinierung unter Defektivität des Determinierersystems. Informationsstrukturelle und aspektuelle Voraussetzungen der Nominalreferenz slawischer Sprachen im Vergleich zum Deutschen. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2006, 332 s. (Language, Context, and Cognition, 4). ISBN-13: 978–3–11–019025–0, ISBN-10: 3–11–019025–7.

Monografie je po závažné studii *Der Imperativsatz im Slowakischen mit Blick auf andere westslawische Sprachen* (1996) už druhou knižní publikací významného německého slavisty Andrease Spätha. Publikuje v ní přepracovanou verzi svého habilitačního spisu, který vznikl ve známé lipské škole formální lingvistiky, uznávané (už od doby R. Růžičky) za jedno z významných evropských center výzkumu slovanských jazyků v teoretickém rámci generativní gramatiky. Späthovy výzkumy jsou pak v obecné poloze zakotveny v typu syntaktického myšlení spojeného se slavistou G. Zybatow(ovou) a U. Junghansem. Pro tuto skupinu je charakteristické, že jsou jakožto slavisté konfrontováni se slovanskými jazykovými daty (např. takovými, které jsou známy pod deskriptivními etiketami jako „relativně volný povrchový slovosled“, „bohatá flexivní morfologie“ apod.), uvědomují si, že mají-li být v teoretickém modelu gramatiky obsaženy principy, které derivují povrchovou syntaktickou strukturu vět (a frází obecně), slovanské jazyky frapantně ukazují, že dnešní standardní chomskyánský T-model ani model Minimalismu (viz (pro první přiblížení) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002:490, 263) to neumožňují (ale, a to je nutno zdůraznit, ani nezneumožňují). Připomínám – jako důkaz – klasický příklad Sgallovy skupiny ukazující významový rozdíl mezi větami lišícími se lineárním pořadím konstituentů (1a) *Česky se mluví na Moravě* × (1b) *Na Moravě se mluví česky*, nebo příklad Späthův ukazující významový rozdíl mezi větami lišícími se umístěním větného přívzuku (2a) *Pes ŠTĚKÁ* („Der Hund bellt“) × (2b) *PES štěká* („Ein / Der Hund bellt“). Chomsky ve svém T-modelu totiž záměrně ignoruje to, co sám dříve označoval jako „surface effects“, tj. (nejobecněji řečeno) jevy spojené s (kon)textovou zapojeností vět (sem patří třeba „balík“ jevů u nás traktovaných jako aktuální členění / funkční perspektiva, neprojektivita apod.). Tohoto deficitu jsou si přirozeně lingvisté dobře vědomi, a to jak z okruhu formální lingvistiky, tak z okruhu funkcionalistů. Mezi prvními je pak řada těch, kteří tento deficit pokládají za manko teorie, a proto cítí nutnost do standardního chomskyánského generativistického modelu integrovat další modul(y) slibující reflektovat (kon)textovou zapojenost vět jakožto jev související s diskurzem; sem se hlásí i pozice lipské školy. (Jen na doplnění: v lipské skupině úspěšně působí, pokud vím, i dva Češi, D. Lenertová a P. Biskup.) Funkcionalisté jsou mnohem radikálnější, a zmínovaný deficit je pro ně jedním z důvodů, proč odmítají chomskyánskou lingvistiku jako celek; sem se hlásí i pozice pražské školy malostranské (P. Sgall a jeho skupina). Pro českou lingvistiku je pak důležité, že integrace „(kon)textové zapojenosti vět“ do modelu jazykové kompetence, společný to postulát lipské skupiny a naší Sgallovy skupiny, je jedním z mostů, po němž se dostávají pozice mající svůj původ v klasickém funkčním strukturalismu Pražské školy do současných teoretických diskusí.

Späthova práce sleduje cíl, který je v rámci výzkumu slovanských jazyků už evergreenem (jen německá slavistika už před ní nabídla aspoň dvě závažné monografie, W. Birkenmaier: *Artikel-funktionen in einer artikellosen Sprache* (1979) a Ch. Hauenschild: *Zur Interpretation russischer Nominalgruppen* (1985)). Tímto cílem je formulování teorie odvozování reference / generičnosti slovanské nominální skupiny. Atraktivita tohoto projektu je zřejmá: absence členu v slovanských jazycích (s výjimkou bulharštiny a makedonštiny), a tedy neschopnost signalizovat determinaci jazykovým materiálem uvnitř nominální skupiny. Takový základní gramatický indikátor determinace mají naopak jazyky s členem, přičemž němčina je v práci jako reprezentant jazyka tohoto typu analyzována spolu s jazyky slovanskými, asi nejvíc dokladů je z češtiny a ze slovenštiny.

Celá práce je zakotvena v „rozšířeném generativněsyntaktickém T-modelu“, který je jako klasický Chomského model modulární, ale ve srovnání s Chomským navíc obsahuje právě modul reprezentující „efekt (kon)textové zapojenosti vět“. Základní idea je ovšem známá i v české lingvistice:

rozlišování gramaticky determinovaného významu nějakého výrazu na jedné straně a jeho významu „aktuálního“, tj. při užití tohoto výrazu v diskurzu, na straně druhé. Klasickým příkladem jsou indexy: *včera* má gramatický (na kontextu nezávislý) význam „den před dnem promluvy“, a aktuální (z gramatického významu a z kontextu odvoditelný) význam „23. ledna 2007“, nebo 24. ledna 2007, atd.). Např. věta (3) *Včera pršelo* je pravdivá tehdy, jestliže „pršelo v den, který předcházel dnu promluvy“, bez „efektu kontextové zapojenosti vět“, tj. neznáme-li den promluvy, nejsme s to stanovit extenzi výrazu *včera*, tj. 23. ledna 2004 apod., a tedy ani pravdivostněhodnotově celou větu hodnotit. (Víme ovšem, že o to nejde; jde o to, umět si představit, jaký je svět, je-li věta pravdivá.)

Potřebu nějakého modifikovaného generativněsyntaktického T-modelu potvrzují taky už první pozorování přímo se vztahující k tématu práce, totiž vlastností DP s určitým členem v němčině. Taková DP má určitý gramatický význam, vypočítatelný na bázi dekompozice z vnitřní struktury celé DP, ale až v určitém kontextu je tento význam extenzializován, což je předpokladem pro pravdivostněhodnotové hodnocení věty: DP *der Hund* může mít – v závislosti na kontextu – interpretaci generickou (5a) *Der Hund frisst Fleisch*, nebo referenční (5b) *Der Hund frisst Fleisch* – pouze v (5b) je možný adjunkt *schon zwei Stunden* –; v obou případech má ale DP *der Hund* význam definitivní. Situace už tak složitá v jazycích s determinátory (členy) je přirozeně ještě komplikovanější v jazycích bez členu, neboť tu není determinátor, který by dával aspoň základní informace o referenčnosti / generičnosti nominální skupiny (srov. (6a) *Mléko je kyselé* (ref.) × (5b) *Mléko je zdravé* (gen.)), o referenčním modu nominální skupiny (srov. (7a) *Dítě jedlo polévku* (Das Kind aß Suppe) × (7b) *Dítě polévku jedlo* (Das Kind aß die Suppe), (8a) *Dítě jedlo polévku* (Das Kind aß Suppe) × (8b) *Dítě snědlo polévku* (Das Kind hat die Suppe aufgegessen) apod. Tyto a mnoho dalších kontrastů jsou přirozeně už dlouho dobře známy a vedly lingvisty vždy k obecnému postulátu, že se referenčnost nominální skupiny v jazycích bez členu dá derivovat jako výsledek souhry různých faktorů, pro první orientaci uvedu např.: (a) vnitřní strukturu holé nominální skupiny (rysy její lexikální hlavy: (ne)počítatelnost, unika, propria atd.), (b) informační strukturu věty (aktuální členění), (c) slovesný vid, (d) prozodické rysy. Stejně východisko nacházíme i v práci Spätha.

Předesílám, že čtení Späthovy monografie asi není pro českého čtenáře snadné (mohu-li tak soudit na základě vlastní zkušenosti). V mém případě tomu tak bylo proto, že jako prerekvizity analýz jsou zaváděny teorie, části teorií a nebo jen určitá tvrzení nějaké teorie, která nejsou v dnes mainstreamovém syntaktickém generativistickém myšlení (aspoň jak já ho odsud z Brna umím charakterizovat) zcela obvyklá, ale pro autorovu analýzu jsou zcela zásadní. Jde, jak je zřejmé, právě o teorie, které mají poskytnout rámec pro integraci „efektů (kon)textové zapojenosti vět“ do T-modelu, a tedy nutně o teorie, které jsou orientovány formálně sémanticky a diskursově pragmaticky (v komplexu jsou to myšlenky německého lexikalistického směru s Bierwischovou dvourouvnou sémantikou jako základem a řadou dílčích teorií a subteorií, německých (zvl. od A. Steube(ové), D. Wunderlicha, I. Zimmermann(ové) ad.) i cizích, potřebných pro analýzy konkrétních jevů. Důsledně lexikalistické východisko vedlo zřejmě k sémantizaci X-bar syntaxe, reprezentované pomocí λ -abstrakce, a k používání některých teoretických koncepcí, se kterými se dnes už zpravidla nepracuje (např. princip monotonie, podle něhož může být sémantická forma nějakého výrazu jen obohacována o rysy, nikoli rysů zbavována). Nejsem si jist, zda takový krok byl pro řešení vlastního zadání práce nutný. Nenašel jsem totiž výhody (konceptuální ani teoretické), které takový model má. Jist jsem si zato tím, že adopce nějaké teorie, která má ambice popsat informační strukturu věty, byla naopak zcela nutná, a to, že z nabízejících se zde teorií (k nimž bezpochyby patří i malostranská teorie AČ) použil autor tu od Junghannse & Zybatow(ové), je namístě, protože je, pokud to umím posoudit, koncipovaná v „syntakticky centrovaném“ modelu, který se dá skrze X-bar syntax propojit s bierwischovskou sémantikou. Přijetí myšlenky analýzy informační struktury a rozhraní syntax-fonologie (tj. integrace prozodie) à la M. Steedman nemělo pro práci s takovým cílem, jaký si klade práce posuzovaná, skoro alternativu. – Teoretická východiska práce jsou, myslím, svědomitě vyložena na 72 stranách první kapitoly.

2. kapitola je pro mě centrální, protože v ní autor představuje strukturu slovanské nominální skupiny, což před vlastními analýzami směřujícími ke kompozicionálnímu odvození její interpretace jako referenčních / generických výrazů přirozeně udělat musel. Spáth přirozeně ví, že vnitřní struktura slovanské nominální skupiny není triviálním problémem: prima facie nemají slovanské jazyky (kromě bulharštiny a makedonštiny) overtvní členy (jako má němčina aj.), možná ale mají členy bez fonetické podpory, jiné otázky jsou např.: jak je možné ve vnitřní struktuře nominální skupiny reprezentovat známé případy, kdy „funkci členu plní demonstrativum“ (*Byl jednou jeden král a ten král / *král měl tři syny*), jaká je analýza posesiv, ať už pronominálních (*můj ...*) nebo nominálních (*Petrův ...*) apod. Spáth za dané situace postupuje geniálně: ze dvou konkurujících si analýz, totiž DP-analýzy (prominentními proponenty jsou M. Babyonyshev(ová), G. C. Rappaport) a NP-analýzy (známými autory jsou L. Zlatic(ová), S. Wechsler, N. Corver), volí DP-analýzu, aniž by se zmínil o NP-analýze, a tedy aniž by nutně musel svou preferenci obhajovat na základě srovnání obou analýz. Tak může přinést podporu pro DP-analýzu (předpokládající determinátory bez fonetické realizace) přímo z vlastní teorie „rozšířeného generativněsyntaktického T-modelu“, jak už víme, výrazně sémantizovaného, a tedy i motivovat DP-hypotézu více sémanticky než syntakticky (dobrým příkladem jsou argumentace, že referenční vázání nominálních predikátů nastává v závislosti na presupozicích schopnostech jména (s. 83), nebo že foneticky prázdné determinátory jsou částí pravdivostních podmínek vět (s. 100n). Pro syntaktiku je pak sympatickou součástí autorova aparátu využití Emondsova principu neviditelných kategorií: intersektivní funkce determinátoru je v případě, že tento nemá fonetickou realizaci, transparentní na sesterském uzlu v materiálu realizujícím hodnoty rysu [číslo]: *Vešla dívka // Es kam ein Mädchen herein* (singulár na jméno dívka ukazuje, že průnik množiny individuí s vlastností „vejít“ a množiny s vlastností „dívka“ není prázdná množina. DP [*Ø dívka*] je ovšem z hlediska reference podspecifikovaná, neboť její gramatický význam, který lze kompozicionálně vypočítat, je něco jako „neprázdná množina individuí“. Posun této DP do iniciální pozice vede pak k tomu, že se tato DP stává referenční: *Dívka vešla // Das Mädchen kam herein*.

V hlavní části práce jsou pak analyzovány DP, přičemž práce je rozdělena na kapitoly podle toho, který z faktorů podílejících se na determinaci interpretace DP je v daném případě analyzován jako relevantní. Autor moudře svou analýzu omezil na oznamovací věty s nepříznakovou prozodickou strukturou, z čehož vyplývá, že zkoumá pouze struktury s fokusem nesoucím novou informaci; věty s kontrastním fokusem stojí mimo pozorování. Z výzkumu byly vyloučeny rovněž všechny DP s overtvním determinátorem (tj. zvl. s demonstrativy) a s posesivem (nominálním i pronominálním).

3. kapitola je věnována referenčním významům DP determinovaným informační strukturou věty. Jak vyplývá z teoretického rámce celé práce, běží tu o vliv umístění fokusu na pravdivostní podmínky věty. Tuto kapitolu mohu charakterizovat jen velmi obecně, protože obsahuje značné množství subteorií a hypotéz přejetých z odborné literatury o celém balíku jevů z oblasti syntaxe, sémantiky i diskursu, u nás z velké části zastřešovaných pod teorií aktuálního členění, způsob jejichž interakce není zatím ani zdaleka prověřen. Za této situace není asi ani možné z autorových minuciózních rozborů jednotlivých příkladů, byť realizovaných se spolehlivou teoretickou podporou, odvodit nějakou smysluplnou generalizaci, která by byla podstatně heuristicky silnější než generalizace již známé (např. že se reference DP dá vypočítat z pozice této DP relativně k operátorům větného modu a větné negace), ale hlavně: která by byla implementovatelná do jiných modelů generativní gramatiky. Jedním z důvodů, proč nelze představit takovou generalizaci, je i to, že závěry autor odvozuje z analýzy struktur s DP, jejichž lexikální hlavou jsou počítatelná jména (tj. chybí zcela např. analýza „abstrakt“). Podotýkám ovšem současně, že to je v praxích tohoto druhu víceméně pravidlem, a autorovi musím přiznat, že si je toho vědom. Soudím, že pokud jde o syntax, ani Spáthova sémanticky orientovaná analýza neposkytuje pádný argument, který by rozhodl, zda v hierarchii projekcí existuje samostatná topiková fráze (jak předpokládá L. Rizzi v rámci splito-

vání domény C), nebo topik je adjungován an AgrSP/IP (jak navrhuji Zybatow(ová) & Junghanns), anebo topikalizace probíhá pohybem XP do SpecC.

Analýzy ve 4. kapitole vycházejí ze základní myšlenky odvozené z (už zmíněného známého) pozorování, že referenčnost DP je v těsné vazbě mezi událostní strukturou (*Ereignisstruktur*, *event structure*) asociovanou se slovesem a jeho komplementem. Jednoduše řečeno, v jazycích se členem jsou členem determinované *mass nouns* právě tímto členem převedeny na individuální jména, jejichž prostorové omezení způsobuje omezení dané události, a výsledkem je telická událost: *Petr trank Tee* (atel.) × *Petr trank den / einen Tee* (aus) (tel.). Ve slovanských jazycích bez členu probíhá celý podle analýzy autora proces právě naopak: Sloveso vyjadřuje gramaticky vid, který implikuje v případě imperfektivnosti ateličnost a v případě perfektivnosti teličnost, takže dokonavý vid na slovese vyjadřuje limitovanou existenci dané události. Tato limitovanost existence dané události současně omezuje extenzi jména tvořícího lexikální hlavu komplementové DP, a je-li touto hlavou *mass noun*, znamená to vždy nutně jeho „individualizaci“: *Petr pil Ø čaj* (ipf.) // *Petr trank* (atel.) *den / einen / Ø Tee* × *Petr vypil Ø čaj* (pf.) // *Petr trank* (tel.) *den / einen / *Ø Tee*. Pro kompozici-
onální odvození referenčních vlastností komplementových DP autor využil řady sémantických teorií vlivných i v části české lingvistiky (zvl. práce M. Krifky), reflektujících událostní struktury jednak z hlediska jejich vnitřní organizace (např. roli vidu [v širokém smyslu], času, aktionsartů), jednak z hlediska její modifikovatelnosti adverbii. Jedním z problematických momentů v této části práce je, myslím, zase materiálová báze. Teď nemám na mysli omezení analyzovaných příkladů na DP s lexikální hlavou s určitými vlastnostmi (*mass* × *count noun*), nýbrž nepřihlížení k pozici DP ve větě struktuře dané syntaktickými dichotomiemi jako neakuzativum × neergativum, monotranzitivnost × ditranzitivnost aj.

Nechám-li bez komentáře pětistránkovou 6. kapitolu, která nabízí exkurz k datům bulharštiny jakožto jazyka se členem i s videm, zbývá nám pro recenzi 5. kapitola. Ta je také relativně krátká, ale důležitá, protože v ní autor představuje analýzu jazykových dat, pro která teorie informační struktury ani teorie událostní struktury neposkytly samy ani obě ve vzájemné kooperaci instrument. Zase můžeme ukázat jen vůdčí myšlenku. Z věty *Petr vypil víno*, v níž je sloveso dokonavého vidu a DP v doméně fokusu, je na základě dosud uvedených principů možno odvodit singulární referenci objektu, nelze ale rozhodnout, zda aktuální je čtení s referencí na objekt v diskurzu, nebo na druh. Späth tu správně vidí možnou cestu prostřednictvím presupozic a konceptu *bridging*, který reprezentuje mechanismus napojující větu na diskurs. Právě při analýze tohoto konceptuálního aspektu determinace se, jak ví autor, neobejdeme bez předpokladů nějakých vnějazykových, encyklopedických znalostí komunikantů. Doplním, že v české lingvistice se v jiných souvislostech a v jiném teoretickém rámci takovými *bridging* už před mnoha lety průkopnický zabýval F. Daneš (syntéza je v jeho knize *Věta a text*, 1985).

Protože píšu tuto zprávu o knize česky a nabízím ji v českém odborném časopise, mohu předpokládat, že většina jejích čtenářů budou čeští a slovenští jazykovědci. Z tohoto hlediska je namístě dát těmto čtenářům informaci, co pro ně Späth přináší, jaký význam může jeho práce u nás mít. Jde tu, soudím, o dva hlavní momenty: (a) Z hlediska teoretického je Späthova kniha mimořádně poučným čtením, protože vnáší do teorie chomskyánsky orientované generativní gramatiky nové výzvy (provokované požadavkem empirické adekvátnosti teorie) a nabízí i jejich teoretické řešení. Myslím dokonce, že v podobě, jak ji představil Späth a jaké analýzy mu tato teorie umožnila, je vážným příspěvkem nejen pro slavistiku, ale pro celou jazykovědu. Pro Čechy a Slováky pak daný teoretický rámec nabízí inspiraci pro analýzy typicky českých gramatických kategorií a jejich souhry s jinými kategoriemi, v daném případě nové impulsy pro významné novátorské práce o textových funkcích německého členu a českého vidu M. Nekuly (z Čechů v zahraničí je pak podobné zadání výzkumu známé od H. Filip, kromě jiných). (b) Z hlediska analytického je monografie pro Čechy a Slováky cenná proto, že Späthovy analýzy jsou kompatibilní s moderními českými přístupy koncipovanými v jiných teoretických rámcích, např. s teorií aktuálního členění P. Sgalla a E. Hajičové;

škoda, že autor nevzal v úvahu i další vlivné české koncepce aktuálního členění (Danešovu a Firbasovu), nebo aspoň některé jejich analýzy. Spáthova formálněsémantická orientace syntaxe je zase v Čechách blízká novějším pracím M. Dočekala. Monografie nabízí tedy možnost ověřovat heuristickou sílu různých koncepcí, v neposlední řadě ale i obohacení empirické znalosti češtiny o nové relevantní příklady a dává mnohdy provokativní impulsy k jejich teoretické reflexi.

Tato recenze je součástí přípravných prací pro řešení projektu vedeného M. Krčmovou *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*, podporovaného GA ČR grantem č. 405/07/0652.

Petr Karlík

Jana Marie Tušková: Variantní a dubletní tvary v současné deklinaci apelativních feminin. Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006, 175 str. (ISBN 80–210–4138–2)

Autorka, vysokoškolská učitelka na Katedře českého jazyka Pedagogické fakulty MU v Brně, pojednává o jedné z nejproblematičtějších kapitol české deklinace, a to o různých typech kolísání v koncovkách substantiv ženského rodu. K tomuto účelu si zvolila kombinaci cest tkvící ve využití klasických a moderních metod práce a lze říci, že se tak dobrala vysoké objektivitě nejen při vyhledání i zpracování materiálu, nýbrž i při jeho posouzení, dále při erudovaném vyložení zmíněné problematiky a konečně při stanovení závěrů plynoucích z celé práce. Metodou nezůstává jen u synchronního pozorování. Spolehlivá poučenost o historickém vývoji feminin umožňuje autorce vidět jejich současný stav jako jeden ze stupňů pokračujícího vývoje. Za východisko bylo zvoleno podrobné zmapování přístupů českých gramatik od Gebauerovy mluvnice (1890) až po Příruční mluvnici o sto pět let mladší (1995). Materiál autorka získala z Českého národního korpusu SYN 2000 a podrobila ho kritické analýze. Ta vedla ke zkoumání tvarů nejen z hlediska jejich kvantity a frekvence, ale i z hledisek beroucích v úvahu jejich sklad foneticko-fonologický, slootovornou utvořenost či neutvořenost a sémantiku jakožto hlediska lexikologická, povahu prostředků derivace, postavení tvaru v soustavě pádových koncovek a konečně i možné vlivy kontextu, typických kolokací, idiomů, rýmu apod. Hledaly se tu i obdoby k faktorům ovlivňujícím volbu alomorfu u maskulin a neuter. Autorčin materiál i jeho následný rozbor však ukázaly svébytnost feminin, specifičnost některých faktorů, odlišné pořadí jejich závažnosti, nepřítomnost faktoru syntaktické platnosti tvaru a jiné detailnější rozdíly.

Pozornost si zaslouží sled a především rozvedení jednotlivých kapitol, a to pro svou přísnou logičnost. Úvod představí deklinační systém češtiny z hlediska jeho typických rysů: staré koncovky vedle novějších, dubletnost i variantnost tvarů, alternace koncového konsonantu kmene, vlivy jazykové i mimojazykové. Autorka vymezuje pojmy dubletnost a variantnost, což je pro danou problematiku užitečné. Varianty pak dělí podle diferenciacie uvedené v Mluvnici češtiny II (1986) podle stylového zbarvení, dobové vázanosti, frekvence a různého významu. Uvádí se také dobově podmíněný pohled na variantnost v odborné literatuře a autorka se programově hlásí k požadavkům strukturně systémového pohledu na zjištěná fakta, jak je to postulováno v pracích zabývajících se materiálem korpusu či jiným, např. nářečním. Při výzkumu variantních a dubletních tvarů se autorka zaměřila na apelativní feminina (otázka vzájemného vlivu a případných rozdílů mezi apelativy a proprii zůstala tak otevřená) a na čtyři hlavní oblasti výskytu dubletních a variantních tvarů: přechody mezi vzory *kost* a *píseň*, přechody mezi vzory *růže* a *kost*, a to v Dpl. a Lpl. s pozorností k frekventovanému substantivu *práce*, přechod mezi vzory *žena* a *růže*, koncovky Dsg. a Lsg. typu *skica*, koncovky Gsg., Dsg. a Lsg. typu *sója*, tvary feminin *berla*, *studna/studně* a koncovky Gpl. feminin na *-ice*, *-yně*.

V kapitole Literatura a internetové zdroje je obsaženo dvojí novum, které je nutno přivítat. Vedle přehledu anotované odborné literatury s tématy synchronními i diachronními uvádí autorka